

Indledning

POUL LINDEGÅRD HJORTH

Forholdet mellem sprog og tanke har beskæftiget menneskeheden så langt tilbage, som vi kan følge dens tænkning. Det er overordentlig mangesidigt og sammensat, og skulle det belyses bare nogenlunde udtømmende, måtte folk fra mange forskellige videnskabsgrene forene deres kræfter: sprogforskere, filosoffer, psykologer, biologer, antropologer og højst sandsynligt flere endnu. En sådan alsidighed er ikke tilstræbt i denne lille bog. Den er skrevet af lingvister og filologer, og problemerne er set under deres synsvinkel.

Det hindrer dog ikke, at JØRGEN RISCHEL i bogens første og længste essay gang på gang peger på områder, der må udforskes i et tværfagligt samvirke, eller markerer, hvor grænserne går for de forskellige fags muligheder for at belyse de grundlæggende spørgsmål i forholdet mellem sprog og begrebsdannelse, som hans essay handler om.

Især er Rischels essay dog en generel mønstring af dette forholds hovedproblemer, således som de tager sig ud, når de ses med sprogmandens øjne. Forfatteren tager sit udgangspunkt i nogle basale konstateringer vedrørende sprogets funktion og bygning. Dermed har han banet vejen for en drøftelse af en række fundamentale spørgsmål. Et udvalg af dem skal kort præsenteres i det følgende:

Det er svært at analysere betydninger; et beskrivelsesapparat er til dato ikke tilvejebragt, og det er mere end tvivlsomt, om det overhovedet kan skabes. En gennemført logisk formalisering af naturlige sprog er i al fald

ikke mulig, bl.a. fordi naturlig tale i høj grad betjener sig af overførte udtryk, metaforer.

Et betydningsindhold kan struktureres på forskellige måder, som evt. kan have lidt forskellig stilistisk værdi eller placere vægten i udsagnet på lidt forskellige steder. Men i reglen vil der i et sprog være en foretrukken, så at sige neutral måde at organisere en fremstilling på, og den kan variere særdeles stærkt fra sprog til sprog, om end der måske nok i sætningsbygningen kan iagttages nogle universelle tendenser. Det enkelte sprogs grammatik kan tvinge sprogbrugeren til at afgive visse særlige oplysninger uden hensyn til, om de egentlig spiller nogen rolle i sammenhængen; en dansker er fx nødt til at oplyse, om et substantiv skal forstås som bestemt eller ubestemt, hvad en russer ikke er. Og der er også store forskelle på, hvordan man i forskellige sprog markerer forholdet mellem samtalepartnere; hvor megen sproglig høflighed er man fx forpligtet til at lægge for dagen?

Der er nok visse gennemgående træk i den måde, hvorpå vi ved sprogets hjælp kategoriserer omverdenen. Mere iøjnefaldende er det dog, at en stor del af kategoriseringerne klart er bundet til bestemte kulturer. Det er således velkendt, at de såkaldte primitive kulturers sprog kan have langt mere fintmærkende inddelinger inden for betydningsfelter som fx naturfænomener og jagtmuligheder, end det er tilfældet i de sprog, der er knyttet til moderne by- og industrikulturer, naturligvis fordi der i dagligdagen er behov for det. Men det er vigtigt at erkende, at man et meget langt stykke kan udtrykke de samme betydningsdistinktioner og kategoriseringer i alle sprog, ganske vist med større eller mindre forbrug af ord.

Et interessant problem er det, om der kan være tale

om biologisk betingede kategoriseringer, som former både sprog og tanke. I givet fald kunne man tænke sig, at noget sådant kunne iagttages mht. farvenavne, og netop dette betydningsområde har da også været stærkt diskuteret. Det er meget slående, at de enkelte sprog ved deres farveterminologi lægger forskellige, vilkårlige grænser ind i et kontinuum. Imidlertid tyder undersøgelser af en lang række sprogs farveterminologi på, at der er nogle gennemgående tendenser til at have ord for bestemte centrale, klare farver; det kunne hænges sammen med det menneskelige øjes indretning, og der ville da med rette være peget på menneskets biologi som en faktor, der kan have betydning for den måde, vi kategoriserer omverdenen på. Uden at ville afvise den mulighed vil Rischel dog på grundlag af sine egne studier i primitive kulturers sprog være tilbøjelig til at mene, at visse naturfarvers særlige betydning i dagliglivet er den allervigtigste faktor ved udviklingen af en farveterminologi. Ved denne opfattelse knyttes, kan det tilføjes, forklaringen på farveterminologiers forskellighed til den samme funktionalitetsbetragtning, som i det foregående er blevet gjort gældende ved andre kulturspecifikke kategoriseringer.

Rischels essay munder ud i et spørgsmål: Er det tanken, der former sproget, eller sproget, der former tanken? Måske ville det være tiltalende, hvis man på så klart et spørgsmål kunne give et lige så klart svar. Det kan man ikke. Men Rischel har i sit essay peget på forhold af afgørende vigtighed for drøftelsen af grundtemaet sprog og tanke.

Essayets eksempelmateriale kan fortjene at få et ord med på vejen. Af nærliggende grunde er det naturligvis meget ofte hentet fra dansk. Men derudover illustreres problemerne i betydelig udstrækning ved hjælp af to

sprog, der både typologisk og geografisk set er ekstremer, dels grønlandsk, dels det tropiske stammesprog mlabri, der tales af en lille gruppe mennesker kaldet »de gule blades ånder« på grænsen mellem Thailand og Laos. Rischel har førstehåndskendskab til begge disse sprog og er pioner i udforskningen af det sidst nævnte. I al deres fremmedartethed kan disse sprog ofte kaste overraskende nyt og klart lys over problemerne.

SØREN EGEROD beskæftiger sig i sit essay med en enkelt side af forholdet mellem tanke og sprog, nemlig forholdet mellem tanke og skrift, men vel at mærke: i Kina, hvor dette forhold tager sig ganske anderledes ud end i Danmark eller for den sags skyld i de mange andre sprogsamfund, der betjener sig af bogstavskrift, alfabetisk skrift.

Bogstavskriften forudsætter en analyse, hvorved det er fastslået, hvilke lydige mindsteenheder talesproget er opbygget af. Skriften er så relateret til disse mindsteenheder, således at der til hver af dem svarer et bogstav (eller en kombination af bogstaver; fx svarer *-ng* i *gang* jo kun til én lyd). Mellem de to sæt sproglige byggeklodser, der herefter er til rådighed, består der ingen som helst fysisk lighed, og ingen af disse mindstestørrelser har i sig selv nogen betydning, men de kan kombineres, så der fremkommer betydning. Fx kan af lydene [l], [s] og [y] eller af bogstaverne *l*, *s* og *y* dannes de betydningsbærende helheder *lys* og *syl* med de tilhørende udtaler. Sagt lidt mere omstændeligt, men også lidt mere præcist: disse ikke betydningsbærende mindsteenheder kan udgøre udtryksiden af en sproglig helhed, der også har et indhold; udtryksiden er den fysiske side, sproglydene, der opfattes ad ørets vej, eller bogstaverne, der opfattes med synet, og indholdet

er betydningen, i tilfældet *syl* således 'redskab, hvis vigtigste bestanddel er en slank metalspids, og som bruges til at stikke huller med i læder eller træ'.

Den kinesiske skrift er en billedskrift. Den forudsætter ikke en analyse som den beskrevne, men bygger på en direkte forbindelse fra tanken til skriften, billedet, og – for læserens vedkommende – den omvendte vej, fra udtryksiden, billedet, til indholdet. Hvordan det skulle kunne lade sig gøre at etablere denne direkte forbindelse den ene eller den anden vej, er ikke let at forstå, hvis man tager sit udgangspunkt i moderne kinesisk skrift med dens stærkt stiliserede ordtegn. Søren Egerod holder sig i stedet til den kinesiske skrift i dens ældste periode, og i denne fase er det faktisk ofte muligt at se, hvad et billede skal forestille.

Dermed er det imidlertid ikke givet, at ordtegnets betydning er fastslået. Den kan være det, men det er – blandt meget andet, som Egerod gør rede for – også muligt, at billedet blot forestiller et eksempel inden for det bredere betydningsfelt, som ordtegnet dækker. Og, hvad der måske forekommer mest overraskende, det er endog muligt, at ordtegnet bruges til at betegne ord, der ikke har den fjerneste forbindelse med dets oprindelige betydning, men hvis udtale har en vis lighed med den, som ordtegnet havde i denne betydning. Udtalen kommer altså alligevel til at spille en rolle, men på et andet plan end i det alfabetiske skriftsystem.

Det er velkendt, at man fx ved dannelse af en videnskabelig terminologi eller ved navngivning af nye tekniske velsignelser ofte griber til lån af græsk og latinsk ordstof og på dette grundlag skaber betegnelser, der er fælles for store dele af den vesterlandske kulturkreds, delvis også derudover. Som eksempel kan nævnes betegnel-

serne *telefon* og *telegraf*; tredjemand hertil ville naturligt være *television*, der dog i dansk med en særegen form for konsekvens i stedet blev *fjernsyn*, som imidlertid led for led svarer til *television*.

Mindre alment bemærket er det nok, at et ordforråd af tilsvarende oprindelse og med den samme blanding af egentlige lån og hjemlige kalkeringer fra gammel tid af indgår som et overordentlig vigtigt fælleslement i de europæiske sprog. Dette fælleslement behandler JOHNNY CHRISTENSEN i sit essay.

Det drejer sig om ord, der normalt betegner abstrakte forhold, og som vedrører filosofiske, teologiske og politiske emner, ord, der i vor kultur gennem opdragelsen er blevet allemandseje, fx *virkelig-mulig*, *væsentlig-tilfældig*, *årsag-virkning* og mange ord med psykologisk-moralsk indhold som *samvittighed*, *forestilling*, *indbildningskraft*.

Grundlaget for dette ordforråd er tilvejebragt ved græske filosofers og videnskabsmænds sprogskabende arbejde. Særlig grund er der i den forbindelse til at fremhæve Aristoteles (384-322 f.Kr.), der udformede sit videnskabelige sprog ved bevidst præcisering og systematisering af dagligsproget. I den hellenistiske periode bredte græsk dannelse sig viden om i middelhavsområdet og med den det ordforråd, som her behandles. Men i Rom blev det i århundrederne lige før og efter Kristi fødsel overført til latinsk dragt, især takket være Cicero (106-43 f.Kr.). I denne latinske dragt levede det videre gennem oldtid og middelalder og helt op i vor egen tid; og det var vel at mærke ikke vedblivende bundet til latinen, som var kirkens og videnskabens og statsstyrelsens internationale meddelelsesmiddel, men optoges i nationalsprogene, dels som direkte lån, dels som oversættelser, der trofast vidner om, at de er formet over den latinske læst.

Mens der i almindelighed kan være store problemer forbundet med at oversætte, således som det straks skal omtales, bereder dette ordforråd takket være den fælles oprindelse ingen problemer ved oversættelse fra det ene europæiske sprog til det andet, uanset om det i det ene sprog optræder i latinsk, i det andet i hjemlig dragt. For så vidt kan der altså tales om et fælleseuropæisk sprog.

Man skal ikke beskæftige sig meget med oversættelse for at nå til erkendelse af, at det principielt er umuligt at oversætte. Paradoksalt nok praktiseres oversættelse ikke desto mindre i vældig udstrækning og heldigvis ofte med godt resultat.

I sin behandling af oversættelsens problematik tager PER ØHRGAARD med meget god grund sit udgangspunkt i Bibelen. Beretningerne om babelstårnet og pinseunderet har deres givne plads i denne forbindelse, og Bibelen selv, den vigtigste bog i kristenheden, illustrerer på særdeles belysende måde en lang række af de problemer, der knytter sig til oversættelse. Disse problemer er her yderligere forstærket af, at der er tale om et autoritativt skrift, som det er af største betydning at få oversat absolut korrekt; og dertil kommer den komplikation, at oversættelser af Bibelen bag sig har en lang historie, som i vid udstrækning er bestemmende for, hvilken sprogdragt dens læsere vil acceptere.

Bibelens lange oversættelseshistorie giver i øvrigt rig lejlighed til at studere brydningen mellem to forskellige oversættelsesprincipper. Det ene, det litterale, lægger vægt på længst muligt at respektere originalens sproglige form, selv hvor det kan medføre gengivelser, som ser meget sære ud på det sprog, der oversættes til. Det andet, det idiomatiske, søger i stedet bedst muligt

at formidle originalens indhold, så man på det sprog, man oversætter til, opnår samme virkning, som teksten havde i sin oprindelige form.

Brydning mellem disse to oversættelsesprincipper er ikke alene knyttet til Bibelen eller til andre skrifter fra fjerne tider og fjerne kulturkredse. Mens det litterale princip har været på tilbagetog i nyere oversættelser af Bibelen, har det, som Per Øhrgaard påviser, haft en stærk stilling i skønlitterære oversættelser fra romantikkens og symbolismens tid, i takt med, at kunsten opfattes som autonom og kunstværket som unikt; og at det litterale princip ikke uden videre kan forkastes, men rigtignok heller ikke uden videre følges, illustrerer han ved omtale af de problemer, som knytter sig til oversættelse af Thomas Mann. På grundlag af sine egne erfaringer som oversætter af moderne tysk skønlitteratur slutter Per Øhrgaard med at antyde de mange aspekter, der kan indgå i oversættelsen af et enkelt ord. Disse antydninger kan bl.a. tjene til at belyse, at i al fald litterær oversættelse aldrig blot er en overføring fra et sprog til et andet, men altid tillige en omplantning fra en kulturtradition til en anden.

Forfatterne har ikke anstrengt sig for at skrive uforståeligt, men de har heller ikke givet afkald på at betjene sig af de fagord, som de havde brug for. Disse forklares i en ordliste sidst i bogen.

Brug af lydskrift har ikke helt kunnet undgås. Jørgen Rischel har dog kunnet klare sig med en forenklet lydskrift, som ikke kræver nogen forklaring. Derimod har Søren Egerod været nødt til at bruge nogle få mere specielle lydskriftstegn; de forklares i den afsluttende ordliste under opslagsordet »lydskrift«.